

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ЕТИКИ, ЕСТЕТИКИ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЇ**

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник декана
з навчальної роботи

_____ Комаха Л.Г.

«___» _____ 2019 року

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ПРОФЕСІЙНА ТА КОРПОРАТИВНА
ЕТИКА
для студентів**

галузь знань	12 Інформаційні технології
спеціальність	121 Інженерія програмного забезпечення
освітній рівень	магістр
освітня програма	Програмне забезпечення систем
вид дисципліни	обов'язкова

Форма навчання	денна
Навчальний рік	2019/2020
Семестр	2
Кількість кредитів ECTS	3
Мова викладання, навчання та оцінювання	українська
Форма заключного контролю	залік

Викладачі: **к. ф. н., доцент Рихліцька О.Д.** (лекції, семінарські заняття).

Пролонговано: на 20__/20__ н. р. _____ (_____) «__» 20__ р.

на 20__/20__ н. р. _____ (_____) «__» 20__ р.

Розробники: Рихліцька Оксана Дмитрівна, к. ф. н., доцент, доцент кафедри етики, естетики та культурології.

Затверджено
«_____» _____ 20__ р.

Зав. кафедри етики, естетики та культурології
_____ (Панченко В.І.)

Протокол № _____ від «_____» _____ 20__ р.

Схвалено науково-методичною комісією філософського факультету

Протокол від «_____» _____ 20__ року №__

Голова науково-методичної комісії _____ (Маслікова І.І.)

«_____» _____ 20__ року

Схвалено науково - методичною комісією факультету комп'ютерних наук та кібернетики

Протокол від «_____» _____ 20__ року №__

Голова науково-методичної комісії _____ (Омельчук Л.Л.)

«_____» _____ 20__ року

1. Мета дисципліни — забезпечення цілісного уявлення щодо розуміння проблем професійної та корпоративної етики та специфічних етико-прикладних досліджень в сфері інформаційних технологій щодо вирішення соціально-етичних, професійних проблем при розробці, втіленні і застосуванні в предметній області комп'ютерних наук, а також напрацювання та розвиток практичних вмінь і навичок аналізу професійних ситуацій та прийняття рішень з етичної поведінки спеціалістів в області ІТ, прогнозуванні розвитку та управління в сфері інформаційних технологій.

2. Вимоги до вибору навчальної дисципліни. До початку вивчення цього курсу студенти мають:

знати:

- основні етапи розвитку етико-філософської думки;
- основні етико-філософські поняття та категорії, характеристики основних положень етичних систем та відповідні їм ціннісно-нормативні програми;
- основні методи філософсько-етичних досліджень, методи психології при аналітичному розгляді дилемних ситуацій.

вміти:

- виокремлювати та аналізувати ситуацію щодо сучасних практик;
- застосовувати основну методологію імперативно-ціннісних аспектів професійної практики безпосередньо до дилемних проблем інформаційної діяльності;
- прогнозувати та завбачати ймовірні негативні наслідки.

володіти елементарними навичками:

- наукового дослідження та інтегрованою інформацією наукового дослідження;
- управління інформацією та використання іншомовних фахових інформативних джерел, а саме, отримувати та аналізувати інформацію з різних джерел, яка би відповідала вимогам та потребам завбачення дилемних процесів у сучасному інформаційному просторі, культурно-професійній сфері.

3. Анотація навчальної дисципліни. Навчальна дисципліна «Професійна та корпоративна етика» є складовою програми підготовки фахівців за другим (магістерським) рівнем вищої освіти галузі знань 12 Інформаційні технології зі спеціальності 121 Інженерія програмного забезпечення, освітньо-наукової програми «Програмне забезпечення систем».

Дисципліна викладається в 1 семестрі в обсязі **90 годин (3 кредити ECTS)**, зокрема: лекції – 14 год., семінарські заняття – 14 год., самостійна робота – 60 год., консультації – 2 год. Викладання дисципліни закінчується – **заліком**.

Навчальна дисципліна знайомить з основним понятійно-категоріальним апаратом етики, її методами та механізмами для виокремлення моральної проблематики в контексті інформаційної діяльності. Послідовно розглядаються особливості розвитку і становлення професійної та корпоративної етики, їх взаємодія з інформаційною сферою та необхідність в сучасних професійних практиках. Визначається предмет, завдання, теоретичні основи, методології, основні напрямки професійної етики. З'ясовуються особливості використання поглиблених знань правових та етичних норм при оцінці наслідків своєї діяльності, вироблення та розвитку практичних вмінь та навичок прийняття рішень з етичної поведінки ІТ спеціалістів в дилемних ситуаціях професійної діяльності, а також ознайомлення з кодексами професійної етики в сфері ІТ. Розглядаються пошуки етичної аргументації морального вибору в дилемних ситуаціях інформаційних практик, аналізуються колізії між позитивно-правовим обґрунтуванням шляхів їхнього вирішення та моральними наслідками впровадження прийнятих рішень.

Дана дисципліна є нормативною навчальною дисципліною в рамках освітньої програми «Програмне забезпечення систем» та є базовою для проходження виробничої практики «Розробка програмно-інформаційних систем».

4. Завдання (навчальні цілі). Основними завданнями дисципліни «Професійна та корпоративна етика» є набуття знань, умінь та навичок (компетентностей) на рівні новітніх досягнень в області професійної та корпоративної етики в сучасній інформаційній та соціокультурній діяльності відповідно до освітньої кваліфікації магістр з інженерії програмного забезпечення. Зокрема, розвивати:

- Здатність спілкуватися іноземною мовою як усно, так і письмово (ЗК-2).
- Здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети, працювати в команді співробітників (ЗК-4).
- Здатність спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань/видів економічної діяльності) (ЗК-5).

5. Результати навчання за дисципліною.

Результат навчання (1. знати; 2. вміти; 3. комунікація 4. автономність та відповідальність)		Форми (та/або методи і технології) викладання і навчання	Методи оцінювання та пороговий критерій оцінювання (за необхідності)	Відсоток у підсумковій оцінці з дисципліни
Код	Результат навчання			
РН1.1	Знати предмет, методи, теоретичні основи досліджень професійної та корпоративної етики	Лекції, самостійна робота.	Письмова робота, тести.	5%
РН1.2	Знати принципи та основні норми професійної етики.	Семінарські заняття, самостійна робота.	Усна доповідь, тести.	5%
РН1.3	Знати основні види професійної етики та їх сучасне функціонування.	Лекції, самостійна робота.	Письмова робота.	7%
РН1.4	Знати роль професійної та корпоративної етики в становленні професіоналізму.	Самостійна робота.	Усна доповідь.	6%
РН1.5	Знати методи та механізми розв'язання основних моральних дилем сучасних практик в сфері ІТ та суміжних сферах.	Семінарські заняття, самостійна робота.	Усна доповідь, письмова робота.	8%
РН1.6	Знати особливості професійних кодексів в сфері ІТ, інформаційній та економічній безпеці.	Семінари, самостійна робота.	Усні доповіді, тести.	6%
РН2.1	Вміти демонструвати знання спеціалізованої літератури в галузі ІТ та суміжних наук для застосування інноваційних	Семінарські заняття, самостійна робота.	Усні доповіді.	3%

	підходів у вирішенні професійних завдань.			
PH2.2	Вміти пояснювати специфіку основних етичних принципів та норм професійної етики, їх взаємодію та шляхи подолання розриву між загальними моральними принципами та вимогами корпоративної етики в сфері управлінських рішень.	Семінарські заняття, самостійна робота.	Усні доповіді, самостійне дослідження.	5%
PH2.3	Вміти здійснювати дослідження методів та механізмів розв'язання основних моральних дилем в організації дослідницьких та проектних робіт в сфері ІТ.	Семінарські заняття, самостійна робота.	Індивідуальна робота.	5%
PH2.4	Вміти здійснювати експертну оцінку ціннісного аспекту місії професійних та корпоративних кодексів при розробці соціальних проектів в сфері ІТ.	Семінарські заняття, самостійна робота.	Презентація самостійного дослідження.	5%
PH2.5	Вміти виявляти специфіку моральної складової та впровадження корпоративної соціальної відповідальності в сфері інформаційних технологій.	Семінарські заняття, самостійна робота.	Есе, письмова робота.	6%
PH2.6	Вміти виявити та проаналізувати професійну ситуацію в сфері інформаційних технологій та розробити рекомендації по їх вирішенню з урахуванням професійних етичних норм поведінки.	Самостійна робота.	Індивідуальна робота.	6%
PH3.1	Використовувати знання іноземних мов для аналізу інформаційних інтернет-ресурсів, задля здійснення обґрунтованого вибору інноваційних прийомів та методів у формуванні рішень в сфері управління.	Семінарські заняття, самостійна робота.	Усні доповіді, доповнення.	4%
PH3.2	Презентувати результати проведених досліджень та самостійної роботи у здатності до здійснення вибору та соціальної відповідальності.	Семінарські заняття, самостійна робота.	Усні доповіді.	5%
PH3.3	Вести дискусії стосовно ролі професійної та корпоративної	Семінарські заняття.	Дискусії, есе, доповіді.	5%

	етики в напрацюванні методології прийняття етичних рішень в сфері управління ІТ, а також впровадження корпоративної соціальної відповідальності.			
РН4.1	Самостійно шукати та критично аналізувати знання в сфері спеціальних досліджень та в професійних ситуаціях вільно володіти методами обробки, аналізу та синтезу наукової інформації з позиції виконання професійного обов'язку та відповідальності.	Самостійна робота.	Усні доповіді, дискусії, есе.	5%
РН4.2	Кваліфіковано виявляти аналізувати та вирішувати моральні конфлікти в конкретних ситуаціях інформаційно-комунікативних технологій .	Семінарські заняття, самостійна робота.	Усні доповіді, дискусії.	7%
РН4.3	Нести відповідальність за можливі наслідки та ризики з урахуванням корпоративних цінностей у прийнятті нестандартних рішень в проблемних ситуаціях.	Семінарські заняття, самостійна робота.	Письмова робота.	7%

6. Співвідношення результатів навчання дисципліни із програмними результатами навчання.

Програмні результати навчання	Результати навчання дисципліни																	
	РН1.1	РН1.2	РН1.3	РН1.4	РН1.5	РН1.6	РН2.1	РН2.2	РН2.3	РН2.4	РН2.5	РН2.6	РН3.1	РН3.2	РН3.3	РН4.1	РН4.2	РН4.3
ПРН-10. Вміти приймати організаційно-управлінські рішення в умовах невизначеності.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

7. Схема формування оцінки.

7.1 Форми оцінювання:

1. Тестові завдання:

- 2 бали – студент опрацював необхідний тест та виокремив у ньому правильні проблеми/питання;
- 1 бал – студент опрацював тест але не точно виокремив правильні питання/проблеми.

2. Усна доповідь:

- 5 бали – студент в повному обсязі володіє навчальним матеріалом, інтерпретує результати, обґрунтовано та аргументовано представляє досліджуваний матеріал;
- 4 бали – студент володіє навчальним матеріалом, але допускає неточності в аргументації поставлених завдань;
- 3 бали – студент в цілому володіє навчальним матеріалом, але не демонструє глибини знань, не опирається на необхідну наукову літературу та має деякі неточності;
- 2 бали – студент в цілому володіє навчальним матеріалом, але не демонструє глибини знань, самостійності у висвітленні поставлених запитань.

3. Доповнення, участь в дискусіях:

- 2 бали – студент аргументовано доповнює представлений матеріал, представляє науково обґрунтовану авторську позицію стосовно розгляду певного питання / надає інший зріз у розгляді/вирішенні проблеми;
- 1 бал – студент в цілому доповнює представлений матеріал але суттєво його не аргументує та допускає неточності.

4. Самостійна індивідуальна робота:

- 25 – балів студент представив індивідуальну дилемну ситуацію, що має чітку структуру, характеризується оцінкою з точки зору професійної етики, чітко окресленим моделюванням наслідків вирішення даної дилеми в професійному/корпоративному середовищі. Надана оцінка можливості існування альтернативного рішення прогнозування/запобігання/завбачення у відповідності з певною етичною системою і регульованими нею ціннісно-нормативними вимогами щодо обраного алгоритму вирішення;
- 19 балів – студент представив ситуацію, що не має чіткої структури, характеризується оцінкою з точки зору професійної етики, окресленим моделюванням наслідків вирішення даної дилеми в професійному/корпоративному середовищі. Але відсутня чітка етична аргументація щодо прийнятого рішення ймовірних наслідків від запропонованого вирішення не відповідає вище зазначеним вимогам.

5. Аналіз-есе:

- 12 балів – студент здійснює етичний аналіз моральних цінностей у сфері /професійного/соціального із застосуванням методології етики, глибоко та всебічно розкриває зміст поставленого завдання, правильно інтерпретує отримані результати, використовує спеціальну літературу, демонструє самостійність, достовірність, незаангажованість в роботі над есе;
- 5 балів – студент здійснює аналіз моральних цінностей, але недостатньо розкриває зміст поставлених питань, не демонструє глибини знань, самостійності у вирішенні поставлених завдань, та не відповідає вищезазначеним вимогам.

6. Самостійна робота, підсумкова письмова робота:

- 20-16 балів студент у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно та аргументовано його викладає, глибоко та всебічно розкриває зміст поставленого завдання, правильно інтерпретує отримані результати, використовує обов'язкову та додаткову літературу, демонструє самостійність, достовірність, незаангажованість проведеного дослідження / письмової роботи;

- 15-11 балів – студент у достатньому обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно його викладає, але може не вистачати аргументації в поясненнях, в основному розкриває зміст поставленого завдання, використовує обов’язкову літературу, демонструє самостійність та достовірність проведеного дослідження / письмової роботи. Допускаються несуттєві неточності;
- 10-6 балів – в цілому володіє навчальним матеріалом, але не демонструє глибини знань, самостійності у вирішенні поставлених завдань, не спирається на необхідну навчальну літературу, робота містить суттєві неточності;
- 5-0 балів – не в повному обсязі володіє матеріалом, фрагментарно та поверхово його викладає, недостатньо розкриває зміст поставлених питань. Має суттєві помилки в роботі. Демонструє не самостійність у виконанні завдань.

Семестрову кількість балів формують бали, отримані студентом у процесі засвоєння матеріалу з усіх двох частин та виконання самостійних робіт.

7.2 Організація оцінювання.

Види робіт		Семестрова кількість балів	
		Min – 60 балів	Max – 100 балів
Тестові завдання	Тема 5, 7	«1» x 2 = 2	«2» x 4 = 8
Усна доповідь	Теми 1-7	«2»x5= 10	«5»x5=25
Доповнення, участь в дискусіях	Теми 1-7	«1»x7=7	«2»x5=10
Самостійна індивідуальна робота	Дослідження та аналіз дилем в професійній сфері та розробка рекомендацій по їх вирішенню з урахуванням професійних етичних норм поведінки (проведення самостійного дослідження, узагальнення та інтерпретація отриманих результатів). Теми 1-6 на 20.03.	«1» x 19 = 19	«1» x 25 = 25
	Есе-рецензія, щодо ролі особистих, професійних та корпоративних цінностей в професійній діяльності теми 1,2, 3,4,5. До 10.03.	«2» x 5= 10	«2» x 6 = 12
Підсумкова контрольна робота		«12» x 1 = 12	«20» x 1 = 20

Підсумкове оцінювання у формі заліку: підсумкова кількість балів з дисципліни (максимум 100 балів), яка визначається як сума (проста або зважена) балів за систематичну роботу впродовж семестру. Залік виставляється за результатами роботи студента впродовж усього семестру.

7.3. Шкала відповідності оцінок.

Зараховано /Passed	60-100
Не зараховано / Fail	0-59

8. Структура навчальної дисципліни. Тематичний план лекцій і семінарських занять.

№ лекції	Назва лекції	Кількість годин		
		Лекції	Семінарські заняття	Самостійна робота
Частина 1. Професійна та прикладна етика в структурі етичного знання.				
1	Тема 1. Професійна етика в структурі етичного знання.	2		6
2	Тема 2. Професіоналізм як моральна цінність.	2	2	6
3	Тема 3. Корпоративна етика.	2	2	6
4	Тема 4. Корпоративні кодекси та КСВ.	2	2	12
Всього по частині 1		8	6	30
Частина 2. Моральні колізії в професійній діяльності.				
5	Тема 5. Корпоративні кодекси в сфері ІТ.	2	4	10
6	Тема 6. Морально-етичні проблеми в контексті науково-технічних досягнень.	2	2	8
7	Тема 7. Етика конфлікту та методології прийняття етичних рішень в професійних ситуаціях.	2	2	10
Підсумкова контрольна робота				2
Всього по частині 2		6	8	30
ВСЬОГО		14	14	60

Загальний обсяг – **90** год., в тому числі:

Лекції – **14** год.

Семінарські заняття – **14** год.

Самостійна робота – **60** год.

Консультації – **2** год.

Теми винесені на самостійне опрацювання.

1. Дослідження та аналіз дилем в професійній сфері та розробка рекомендацій по їх вирішенню з урахуванням професійних етичних норм поведінки (проведення самостійного дослідження, узагальнення та інтерпретація отриманих результатів).
2. Аналіз-есе моральних цінностей особистості та їх трансформація в професійній сфері.

9. Рекомендовані джерела:

Основні:

1. Гусейнов А.А. Этика и мораль в современном мире // Этическая мысль: Ежегодник. – М.: ИФ РАН. – 2000. – С. 4-15.
2. Гьосле В. Практична філософія в сучасному світі. – К., 2003. – с. 248.
3. Етика. Естетика.: Навч. посібник / за наук. ред. Панченко В.І. – К.: «Центр учбової літератури», 2014 – Розділ 1 – С. 6-22.
4. Ломачинська І.М., Рихліцька О.Д., Барна Н.В. Основи корпоративної культури.// Навч. посібник. – К.: 2011., – 480 с.
5. Мескон Майкл, Альберт Майкл, Хедоури Франклин Основы менеджмента. Социальная ответственность и этика. Учебное пособие /пер. с англ./ – М.: Дело ЛТД, 1994. – 702 с.
6. Прикладна етика. Навч. посібник / За наук. ред. Панченко В.І. – К.: «Центр учбової літератури», 2012. – Розділ 1. – С. 7-40.
7. Професійна та корпоративна етика: навч. посіб. / за ред., В.І. Панченко. – К: 2019 ВПЦ «Київський університет», 2019.
8. Уэбстер Ф. Теории информационного общества. – М., 2004.

Додаткові:

1. Аболина Т.Г. Этические концепты социальной ответственности бизнеса // Соціальна етика: модули відповідальності. – С. 7-23.
2. Актуальні проблеми етики та їх значення для розв'язання загальнолюдських проблем (Електронний ресурс) – Режим доступу: <http://parta.com.ua/var/>
3. Апресян Р.Г. Профессиональная, прикладная и практическая этики. Вид на профессиональную этику // Ведомости Научно-исследовательского Института прикладной этики. Вып. 25: Профессиональная этика – Тюмень: НИИПЭ, 2004. – С. 160–181.
4. Бакштановский В.И., Согомонов Ю.В. Этика профессии: миссия, кодекс, поступок / Монография / Тюмень: НИИ прикладной этики ТюмГНГУ, 2005. – Введение, Часть 1 В поисках идентичности. С. 6-185.
5. Барлоу Дж. П. Декларация Независимости Киберпространства. – Режимдоступу: URL: <http://www.uis.kiev.ua/russian/win/~xyz/declare.rus.html>
6. Барлоу Дж. П. Экономика сознания в глобальной Сети. – Режим доступу: URL: <http://www.russ.ru/netcult/99-03-26/barlow.htm>
7. Березин В.М. Сущность и реальность массовой коммуникации. – М., 2002. – С. 28.
8. Богатов В.В. Этика в научной деятельности. - Вестник ДВО РАН. – 2008. – № 1. – С. 144-157.
9. Буровский А.М. Люди ли мы? О соотношении «естественного» и «искусственного» в современном человеке // ОНС. – 1996. – №4. – С. 122-132
10. Гасюк Л.М. До проблеми визначення сутності «професійна етика» //Теоретичні питання освіти і виховання. – К.: 2001. – Вип.14. – с. 100-102.
11. Дацюк С. От идеологии к теории Интернет. – Режим доступу: URL:<http://www.zhurnal.ru/5/theory.htm>

12. Декларация об ответственности нынешних поколений перед будущими поколениями (1997) // URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001102/110220rb.pdf#page=97>
13. Джордж Р. Де Т. Деловая этика / Пер. с англ. – М.: ИГ «Прогресс»; ИД «РИПОЛ КЛАССИК», 2003.
14. Зубец О.П. Профессия в контексте истории ценностей // Этическая мысль. Вып. 4 / Отв. ред. А.А. Гусейнов. М.: ИФРАН, 2003. С. 103–120.
15. Йонас Х. Принцип відповідальності. Досвід етики для технологічної цивілізації. – М.: Айрис-пресс, 2004.
16. Кастельс М. Галактика Інтернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе.- Екатеринбург: – 2004. – 324 с.
17. Котляров И.Д. Самоплагиат в научных публикациях. – Научная периодика: проблемы и решения. – 2011. – Т.4, №4. – С. 6-12.
18. Кутырев В.А. Естественное и искусственное: борьба миров. – Нижний Новгород, 1994.
19. Ленк Х. Ответственность в технике, за технику, с помощью техники. // Философия техники в ФРГ. – М., 1989.
20. Ломачинська І.М. Професійна етика: навчальний посібник для дистанційного навчання. – К.: «університет Україна», 2005. – 226 с.
21. Маркузе Г. Одномерный человек. – М., 2003. – С. 21.
22. Манифест хакера. 1986. (www.geocities.com/siliconvalley/way/5801/index.htm)
23. Наумов В. Б. Проблемы реализации авторских прав в сети Интернет. 1999. (<http://www.russianlaw.net/law/doc/a09.htm>)
24. НБУ ім. Вернадського <http://www.nbu.gov.ua/>
25. Прайс М. Телевидение, телекоммуникации и переходный период: право общество и национальная идентичность. – М., 2000. – С. 277.
26. Тарасенко В.В. Человек кликающий: фрактальные метаморфозы // В.В. Тарасенко // Информационное общество. – 1999. – №1. С. 43-46.
27. Ф. Котлер, Н. Лі, Корпоративна соціальна відповідальність. Як зробити якомога більше добра для вашої компанії та суспільства / пер. з англ. – К.: Стандарт, 2005. – 302 с.
28. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции/ Ф. Фукуяма; Пер. с англ. М.Б. Левина. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ОАО «ЛЮКС», – 2004. – С. 51-52.
29. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы. – М., 2002. – С. 137-138.
30. Хунинг А. Инженерная деятельность с точки зрения этической и социальной ответственности. // Философия техники в ФРГ. – М., 1989.
31. Шинкаренко Е.В. Практичность этики в контексте «прагматического поворота» в философии // Соціальна етика: теоретичні та прикладні проблеми. Збірник статей. – К., 2010. – С. 145-153.